

KISEBBSÉGI TÁRSADALOM- SZERKEZET*

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A szlovákiai magyarok társadalom- szerkezete a 90-es években

A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételével napjainkig a társadalomkutatók csak áttekintésszerűen foglalkoztak. A korábbi évtizedekben a szlovákiai magyarságvizsgálatok fókuszában a magyarság számának, településszerkezetének alakulása állt, társadalomszerkezeti összetételük vizsgálata jobbra leíró jegyekre korlátozódott.

A szlovákiai magyarság szerkezetvizsgálatát az korlátozza, hogy napjainkig nem került sor olyan nagymintás lekérdezésre, mely szerkezeti sajátosságait tette volna górcső alá. Ugyanakkor a rendelkezésre álló, főleg az utolsó szlovák népszámlálás immár községsorosan is hozzáférhető adatai a szerkezeti összetétel több aspektusának vizsgálatára adnak lehetőséget.

A szlovákiai magyar lakosság szerkezeti összetételét Szlovákia összlakosságának, illetve a szlovák lakosság adataihoz viszonyítva értelmezzük. Nem jelentenek közvetlen összehasonlítási alapot sem a magyarországi, sem más határon túli magyarok adatai, mivel a szlovákiai magyarok szerkezetváltozásait elsődlegesen a szlovákiai társadalmi-gazdasági változások határozzák meg.

A magyarok szerkezetváltozásainak a vizsgálata nem merülhet ki a makroszintű (országos) adatok elemzésében. Meg kell vizsgálnunk Szlovákia lakosságának szerkezeti összetételében mutatkozó regionális eltéréseket is, mivel a Szlovákián belüli regionális különbségek igen

* A blokk 3 tanulmánya a Szülőföld Alap támogatásával készült, az MTA Kisebbségkutató Intézetének *Pozíciók a változásban* c. kutatási programja keretében.

jelentősek. Ezt követően azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a járásokban élő magyarok aránya és Szlovákia összlakossága, továbbá a magyar és szlovák lakosság szerkezeti összetétele között milyen összefüggések figyelhetők meg.

A kutatás

Vizsgálatunk a rendelkezésre álló (1991. és 2001. évi) népszámlálási adatokra épül. Ám ennek a megközelítésnek egy standard mintán végrehajtott kérdőíves lekérdezéshez viszonyítva hátrányai is vannak. Ezek közül kiemelnék néhányat:

- a standard kérdőíves vizsgálat adatai egyéni szintű adatok;
- a rendelkezésre álló népszámlálási (statisztikai) adatok különböző szintű (település, járás) egységekre számított kumulált adatok. Ezek a népszámlálási kérdőíven szereplő szerkezeti jellemzők adatai. A hiányzó adatok pótlása más forrásból alig lehetséges;
- mivel egyéni szintű adatokkal nem rendelkezünk, nem lehetséges egyéni szintű tipológia kialakítása sem (csak regionális szintű összehasonlítások lehetségesek).

Felmerül a kérdés, hogy a magyar lakosság torz szerkezete milyen okokra vezethető vissza? Minden bizonnyal ebben meghatározó szerepet játszanak az előző évtizedek regionális szempontból markánsan különböző területfejlesztései, gazdaságpolitikája. Mindezek a magyarlakta járasok alulfejlesztését eredményezték (Gajdos – Pašiak: 1995). Alulfejlesztés, forráshiány jellemezte a térség járásainak nagy részét a mečiarai éraban az 1989 utáni időszakban is.

A kisebbségi lét meghatározó jegye a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatok aszimmetrikus jellege, azaz nemcsak a társadalmi-gazdasági életben, de a privát szféra különböző aspektusaiban is jobbra a többségi fél előnyösebb, domináns pozícióban van (Csepeli – Örkény – Székelyi: 2002).

Mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy milyen jegyei vannak a magyarság torz szerkezetének?

- Feltételezzük, hogy a társadalomszerkezeti szempontból ritka, preferált, nagyobb értékű, nehezebben hozzáférhető pozíciókból hiány, s a kevésbé preferált státuszokból többlet mutatkozik.

A hiány (illetve többlet) annál nagyobb, minél nagyobb mértékben preferált, (illetve minél kevésbé óhajtott) pozíciókról van szó. A pozíciók hiánya, illetve többlete egy relatív mutató, melyet az összlakosság, illetve a szlovák lakosság pozícióihoz viszonyítva mérünk. Másként megfogalmazva: a szlovákiai magyarság egy többé-kevésbé torz társadalomszerkezetét tételezzük fel, ahol az egyes változók belső hierarchiája reciproka, fordítottja az országosnak. (Azaz a magyarok aránya az egyes dimenziók, változók hierarchikusan alacsonyabban elhelyezkedő kategóriáiban általában nagyobb, míg a magasabban elhelyezkedő kategóriákban általában kisebb, mint az össznépességén belül.)

- E „torz” szerkezetnek – mely nagyrészt a magyarlakta régió alulfejle(szte)ttségének a következménye – a település szerinti (regionális), demográfiai, gazdasági és társadalomszerkezeti aspektusai is megfigyelhetők. Ezek közül néhány: a magyarlakta régiók kedvezőtlenebb szerkezeti mutatókkal rendelkeznek, a magyarok aránya a városokban alacsonyabb, átlagéletkora magasabb, de vélhetőleg a magyar népességén belül magasabb a romák aránya is (Gyurgyík: 2004).

Vizsgálatunk a népszámlálási adatok másodelemzésén alapul. Mint említettük, ennek a vizsgálatnak jelentős korlátai vannak:

1. Csak azokkal a változókkal dolgoztunk, amelyekre a népszámlálások során rákérdeztek.

2. A közzétett adatok alapján nem lehet az egyéneket a társadalmi hierarchia különböző pozícióiban elhelyezni, és ezáltal az egyes rétegek számát, arányát komplex megközelítésben regionálisan is összevetni. Viszont lehetséges az egyes regionális szinteken megvizsgálni a lakosság, illetve egyes nemzetiségek különböző szerkezeti csoportok szerinti megoszlását. Azaz dolgozatunk jórészt *regionális szintű* összehasonlításra korlátozódik.

3. Vizsgálatunkban a szerkezetváltozások alatt a társadalomszerkezeti változásokat értjük. (A nemzetiségi összetétel, demográfiai és település-szerkezet változásaival csak közvetve foglalkozunk.) Azokat a szerkezetmutatókat vizsgáljuk, amelyekről a népszámlálási adatok is tájékoztatnak. Így az iskolai végzettség, gazdasági ágazatok, gazdasági aktivitás, foglalkozási szerkezet, a gazdaságilag aktívak társadalmi csoportjainak változásait elemezzük. Közülük a foglalkozási csoportok szerinti megoszlás adataival csak a 2001. évre vonatkozólag rendelkezünk.

Dolgozatunkban makro-, vagyis országos szinten először a diakronikus változásokat, ezt követően az egyes rétegek belső tagoltságát vizsgáljuk. Tanulmányunkat a regionális egyenlőtlenségek vizsgálatával zárjuk.

1. Országos szintű szerkezetváltozások 1991–2001.

Az 1991. és a 2001. évi népszámlálási adatok szerkezete több szempontból is különbözik:

1. Az 1991. évre vonatkozólag nem minden szerkezeti összetételt jellemző változó állt rendelkezésre, amelyeket 2001-ben kimutattak.

2. A két időpontban eltérő az egyes változók kategóriarendszere, továbbá 2001-re vonatkozólag több változó áll rendelkezésünkre regionális bontásban mint 1991-re.

3. Az összehasonlítást nehezíti, hogy 1991-ben és 2001-ben Szlovákia közigazgatási beosztása különbözött. 1991-ben 36, 2001-ben 79 járásra tagolódott Szlovákia területe.

4. Az 1991. évre vonatkozólag nemzetiségi bontású adatokkal csak országos szinten rendelkezünk. 2001-ből már regionális bontású nemzetiségi adataink is vannak.

A társadalomszerkezeti változásoknak csak egy viszonylag rövid, de folyamatait tekintve igen jelentős és változatos szakaszát tekintjük át, az 1991 és 2001 közötti időszakot.

- A rendszerváltás a társadalomszerkezet fokozatos változása mellett az adatokhoz való hozzáférésben minőségi változást eredményezett. Ez nem közvetlenül a rendszerváltás utáni első, az 1991-es, inkább a második, a 2001-es népszámlálás adatainál figyelhető meg. Ugyanez érvényes a társadalomszerkezeti adatokra nemzetiségi bontásban is: sokkal komplexebb nemzetiségi bontású adatokkal rendelkezünk a 2001-es, mint az 1991-es népszámlálásból.
- Szlovákia társadalomszerkezete a politikai-gazdasági rendszerváltás utáni időszakban (hasonlóan a többi posztoszocialista államhoz) egyre jobban eltért az azt megelőző időszak szerkezeti jellemzőitől. A piacgazdaságra való áttérés talán „leglátványosabb” változásai az új társadalmi csoportok megjelenésében, majd fokozatos izmosodásában (pl. vállalkozók és munkanélküliek számában) jelentkeztek. De igen jelentős volt az ágazatok szerinti megoszlás további változása és a regionális különbségek növekedése is.

- Az egyes szerkezeti kategóriák közti határok kisebb-nagyobb mértékben elmosódtak: a vállalkozók kategóriájába jelentős számú kvázi-vállalkozó is besoroltatott, ők részben kényszer hatására lettek vállalkozók, a munkanélküliség elől vagy a munkanélküliségből menekültek. Továbbá a korábbiakban munkaszerződés alapján foglalkoztatottak egy része a munkáltatók nyomására napjainkban vállalkozóként végzi gyakorlatilag folyamatosan ugyanazt a tevékenységet. Az egyes szerkezeti kategóriák relativizálódásához az is hozzájárult, hogy a rendszerváltás előtti időszakhoz viszonyítva igen nagy mértékben megnőtt a több bevételi forrásból élő népesség aránya. Esetükben gyakran nem igen határozható meg, hogy valójában hová, mely csoportba tartoznak. (A rendszerváltás előtt (Cseh)Szlovákiában a dolgozóknak csak a töredéke rendelkezett főállása mellett további legális bevételekkel.)

Első megközelítésben az 1991 és 2001 közötti szerkezetváltozásokat egy dimenzió, az iskolai végzettség változása alapján elemezzük. Választásunk több okból esett erre a mutatóra. A foglalkozási csoportok szerinti megoszlás a rétegződésvizsgálatok domináns ismervét képezik. Nemzetiségi bontású foglalkozási adataink azonban csak a 2001-es népszámlálás alapján ismeretesek, vagyis e tekintetben a 90-es években lezajlott változásokat nincs módunkban vizsgálni. Ugyanakkor az egyén iskolai végzettsége – legalábbis felfelé – nagyrészt behatárolja a betölthető foglalkozások körét, azaz ebből a szempontból „keményebb” változónak tekintetjük mint a foglalkozást.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás két kategóriájának (iskolai végzettség nélküliek, illetve iskolai végzettségről szóló adat nélküliek) részletesebb elemzésétől eltekintünk, mivel az ezekbe a kategóriákba tartozók száma viszonylag csekély, továbbá nem tartoznak a végzettség szerinti megoszlás meghatározó kategóriái közé. Az öt kategóriára zsugorodott iskolai végzettség változóban az alulról egymást követő kategóriák az előzőnél magasabb végzettségi szinteket jelentenek. (Kivételt a szakmunkás és a szakiskolai érettségi nélkül kategóriák jelentenek, ezek lényegében egy szintet képeznek). Megfigyelhető, hogy a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb végzettségi szintek felé haladva csökken.

1. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának változásai Szlovákiában 1991, 2001, %.¹

Iskolai végzettség	1991		2001	
	Szlovákia összesen	Magyarok	Szlovákia összesen	Magyarok
Alapiskolai	38,2	49,7	26,4	36,3
Szakmunkás – érettségi nélkül	25,4	24,3	24,7	27,5
Szakiskolai	2,8	2,4	4,7	3,2
középfiskolai – érettségivel	24,3	18,8	32,1	26,3
főiskolai és egyetemi	7,7	3,6	9,8	5,4
Iskolai végzettség nélkül	0,7	0,6	0,4	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	0,9	0,6	2,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az alapiskolai végzettségűek relatív többlete párhuzamosan halad a közép- és felsőfokú végzettségűek jelentős hiányával. Az alapiskolai végzettségűek körében a magyarok relatív többlete az elmúlt évtizedekben nem csökkent, inkább tovább emelkedett. 1991-ban 30,0%-kal, 2001-ben 37,6%-kal volt magasabb a magyar alapiskolai végzettségűek aránya az országos trendeknél. A szakmunkások aránya országosan a 90-es években már kis mértékben (25,4%-ról 24,7%-ra) csökkent (a 80-as években arányuk még 20,7%-ról 25,4%-ra emelkedett.) A magyar szakmunkások aránya még a 90-es években is dinamikusan, 24,3%-ról 27,5%-ra emelkedett. Időközben e végzettségi kategória társadalmi értéke is módosult. A 90-es években egyre nagyobbá vált az igény a magasabb, elsősorban felsőfokú végzettség megszerzésére, ezzel párhuzamosan a szakmunkások jelentős része csak nagy nehézségek árán talált (végzettségének megfelelő) munkát. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség jelentős hányada csak hosszabb időeltelődással, egyfajta fáziskéséssel reagált az időközben bekövetkezett változásokra.²

¹ Az 1991-es adatok a 15, a 2001-es adatok a 16 éven felüli népességre vonatkoznak.

² Más kérdés, hogy az utóbbi években újból – nem túl nagy sikerrel – a szakmunkásképzés újragondolása, a képzésben résztvevők számának emelése áll a gazdaságpolitika fókuszában.

A középiskolai (gimnáziumi és szakközépiskolai végzettséggel, illetve az érettségivel rendelkező szakmunkások viszonylag heterogén csoportjait egy kategóriába soroljuk) érettségivel rendelkező magyarok aránya már jóval alacsonyabb az országos átlagnál, de a legnagyobb elmaradás a vizsgált négy végzettségi kategória közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében tapasztalható.

Országosan az érettségivel rendelkezők aránya az 1990-es években 32,1%-kal (24,3%-ról 31,7%-ra) emelkedett. A középiskolai érettségivel rendelkező magyarok aránya 39,9%-kal, az országosnál nagyobb mértékben emelkedett (18,8%-ról 26,3%-ra), 1991-ban 22,8%-kal, 2001-ben pedig 18,0%-kal volt a szlovákiai átlag alatt.

A szlovákiai felsőfokú végzettségűek aránya 27,0%-kal emelkedett a vizsgált időszakban. A magyar felsőfokú végzettségűek aránya sokkal nagyobb mértékben 48,6%-kal (3,6%-ról 5,4%-ra) gyarapodott. Ennek ellenére a magyar felsőfokú végzettségűek aránya 1991-ben 53,1%-kal, 2001-ben pedig 45,1%-kal volt a szlovákiai értékek alatt.

Mindkét végzettségi csoporton belül – a dinamikus növekedés ellenére – a magyarok aránya viszonylag lassan közelít az országos értékekhez, azonban a felzárkózás esélye a felsőfokú végzettségűek esetében belátható időn belül nem valószínű.³

A magyarok egyes képzettségi szintjei (kategóriái) ellentmondásosan változtak az utolsó két évtizedben. Egyfajta felemás „modernizáció” figyelhető meg: a közép-, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők kis mértékű felzárkózása mellett tovább nő a magyarok relatív többsége a munkaerőpiacon alig konvertálható alapiskolai végzettségi szinttel rendelkezők körében. De a magyar szakmunkások arányának az országosnál nagyobb mértékű növekedése is csak bizonyos szakmák esetében járult hozzá a magyarok munkaerőpiaci helyzetének javulásához. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolai végzettség alakulásában egyfajta ambivalens fejlődés figyelhető meg: a magyarok körében a potenciálisan előnyösebb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya gyorsabban növekszik, a leghátrányosabb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya pedig lassabban csökken, mint az országos átlag.

³ Ha a jelzett időszakban megfigyelt változásokat hosszabb időszakra kivetítjük, azaz a felsőfokú végzettségű magyarok arányának növekedését az országosnál 31,0%-kal gyorsabbnak tételezzük fel, akkor mintegy 50–60 év múlva érné el a felsőfokú végzettségű magyarok aránya az országos szintet.

Ezáltal pedig feltehetőleg a magyarok körében a legalsó és a legfelső rétegek közti társadalmi egyenlőtlenségek – különbségek – gyorsabban nőnek az országosnál.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás elemzését csak a főbb végzettségi kategóriák szerinti bontásban elemeztük. Azonban ezek a kategóriák további belső hierarchiával rendelkeznek. Feltételezésünk szerint ezeken a főbb kategóriákon belül is az eddig megismert „rendező elv” szerint helyezkednek el az egyes végzettségi szintek. Azaz a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a hierarchiában magasabb – ebben az esetben – végzettségi szintek felé haladva csökken.

Ugyanakkor nem minden szint esetében lehet egyértelműen ilyen belső kategorizációt kimutatni.⁴ Legtisztabban a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél figyelhetjük meg a belső hierarchia rendező hatását.⁵ Az előzőkben már utaltunk rá, hogy a felsőfokú végzettségűek között a magyarok aránya 45,1%-kal kisebb az országos átlagnál. A főiskolai (bakalár) végzettségűek aránya közelíti meg leginkább az országos trendeket, 19,6%-os lemaradással. Az egyetemi végzettségűek aránya 45,8%-kal marad el az országos mutatótól. A legnagyobb a lemaradás tudományos fokozattal rendelkezők között. Ez utóbbiak esetében több mint kétszeres, (53,8%) a magyarok lemaradása az országostól.⁶

⁴ Ennek véleményünk szerint több oka is lehet: egyrészt időközben megváltozott az egyes kategóriák presztízse, másrészt bizonyos kategóriák egyfajta határkategóriát képeznek, végül a magyar nyelvű oktatási rendszer által nyújtott „kínálat” nagymértékben meghatározza a magyar fiatalok iskolaválasztását.

⁵ A belső hierarchia valós különbségeket takar, azaz a bakalár (főiskolai szintű végzettség) alacsonyabb végzettségnek számít, mint az egyetemi végzettség. *A hierarchia csúcsán természetesen a megszerzett tudományos fokozat áll.* Azonban nem volna szabad megfélekednünk a horizontális különbségek két típusáról: az azonos képzettségi szintű szakmák közt mutatkozó látens vagy nyílt különbségekről, továbbá az azonos képzettséget nyújtó iskolák színvonala közti különbségekről, melyek hosszabbtávú hatásai nem hagyhatók figyelmen kívül.

⁶ A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya Szlovákiában 2001-ben 9,85% volt, a magyarok körében 5,40%. Ezen belül országosan a főiskolai (bakalár) végzettségűeké 0,42%, az egyetemi végzettségűeké 8,88%, a tudományos fokozattal rendelkezők aránya 0,54%. A magyarok körében az egyes felsőfokú végzettségi szintekhez tartozók megoszlása 0,33%, 4,82%, 0,25%. (A jobb összehasonlíthatóság biztosítása érdekében az adatokat – melyek viszonylag alacsony értékek – két tizedes számra kerekítve közöljük.)

A gazdaságilag aktív magyar népesség képzettségi mutatói némileg kedvezőbbek a fentiekben vizsgált (15, illetve 16 éven felüli) népesség adatainál, mivel nem tartalmazzák a nyugdíjas korúak adatait.⁷

A továbbiakban a magyarok körében zajló szerkezetváltozások elemzését egy lakossági csoportra, a gazdaságilag aktív népességre korlátozzuk. Ezen a népességen belül több dimenzió mentén is megvizsgáljuk azokat a tényezőket, ismérveket, melyek a társadalmi különbségek alakulását befolyásolják.

A gazdaságilag aktív népesség megoszlását, illetve az ezen a területen bekövetkezett változásokat több vetületben elemezzük. Nemzetiségi bontásban a gazdaságilag aktív népesség aránya, ennek alakulása, változása vizsgálatunk szempontjából nem túl jelentős információk hordozója. (A népességnek ez a kategóriája igen heterogén, nemcsak a ténylegesen aktívakat, de a munkanélkülieket – értsd munkát keresőket is – magába foglalja.) A gazdaságilag aktív magyar népesség aránya alig különbözik az országostól. A 90-es években kimutatott változások igen kis mértékűek, ebből jelentősebb következtetéseket nemigen lehet levonni. Ezért a továbbiakban a gazdaságilag aktívok számának, arányának alakulásának vizsgálatától eltekintünk. (Lásd 3. táblázat.)

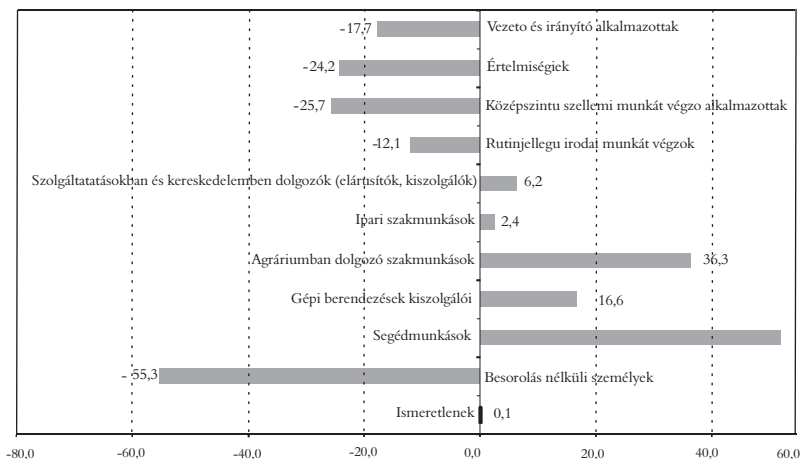
Tanulmányunk szempontjából sokkal több információt hordoz, ha e népesség egyes aspektusaira, szegmenseire, kategóriára összpontosítjuk a figyelmünket. Először a foglalkozási csoportok szerinti megoszlást vizsgáljuk.⁸ Az egyes kategóriák közti vertikális határok az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál elmosódottabbak, de a főbb trendek így is kimutathatóak. (Lásd az F2. táblázatot)

Megfigyelhető, hogy a vezetők és irányítók, menedzserek között a magyarok aránya kevésbé marad el (17,7%), mint az értelmiségiek esetében (24,2%). A szellemi munkát végzők között a középszintű szellemi munkát végzők aránya mutatja a legnagyobb elmaradást (25,7%). A szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók között (akik már inkább fizikai, mint szellemi munkát végeznek) a magyarok aránya az országosnál magasabb (6,2%-kal). A további foglalkozási csoportokban dolgozók között a magyarok aránya jelentősen magasabb az országosnál.

⁷ A nyugdíjasok sokkal alacsonyabb végzettséggel rendelkeznek a fiatalabb korcsoportoknál. A magyarok körében arányuk jelentősen magasabb az országosnál.

⁸ A lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlásáról csak 2001. évi adataink vannak.

1. ábra. A magyar lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlásának relatív eltérései Szlovákiában 2001, %. (Szlovákia=0)

Két csoport esetében kirívóan magas a magyarok aránya: az agráriumban dolgozó szakmunkások és a segéd munkások között. Az utóbbi csoport kiemelkedően magas relatív többletét (51,7%) meghatározza a magyarok körében igen magas alapiskolai végzettségűek aránya. A mezőgazdasági szakmunkások aránya (36,3%) pedig a magyarlakta területek gyenge iparosodottságával van összefüggésben.

A foglalkozási csoportok hierarchiájából „kilógnak” az ún. „besorolás nélküli személyek”, közöttük a magyarok relatív aránya a legkisebb. E kategória egy igencsak amorf csoportot, a hivatásos katonákat tartalmazza. Végzettségük, társadalmi presztízsük igen heterogén, s ebből adódóan az elemzett foglalkozási csoportok közül ők helyezhetők el a legkevésbé egyértelműen a fenti hierarchikus rendszerben.⁹ Az egyes foglalkozási kategóriák területi megoszlása jelentős mértékben a település- és államigazgatási szerkezet függvénye. (A szellemi foglalkozásúak inkább városokban és ezeken belül is a közigazgatási központokban, a mezőgazdaságban dolgozók természetesen inkább falvakban dolgoznak.)

⁹ A szlovák statisztikai hivatal publikációja első helyre helyezte őket, a vezetők és értelmiségiek elé. A publikációban közzétett felsorolás – legalábbis a többi kategória tekintetében – a foglalkozási hierarchiát követi. Lásd Sčítanie obyvateľov... (2003)

Az aktív népesség ágazatok szerinti megoszlásánál megfigyelhető az iskolai végzettség vizsgálatánál kimutatott jelenség: az alacsonyabb presztízsű, kevésbé „modern”, nem ritkán kisebb jövedelmet biztosító ágazatokban a magyarok aránya nagyobb, mint a „modernebb”, magasabb presztízsű, és általában magasabb jövedelmet biztosító szektorokban.

2. táblázat. A magyar lakosság ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1991, 2001, %.

Ágazat	1991		2001	
	Szlovákia összesen	Magyarok	Szlovákia összesen	Magyarok
Primer	13,9	23,8	5,4	10,0
Szekunder	48,7	41,9	32,8	30,3
Tercier	32,9	29,7	39,2	36,6
Ismeretlen	4,5	4,6	22,6	23,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

2001-ben a gazdaságilag aktív magyar népesség aránya az agráriumban (10,0%) közel kétszer nagyobb, mint az országos érték (5,4%), ugyanakkor a szekunder és tercier szférákban 2–3 százalékponttal alacsonyabb a magyarok aránya (30,3%, illetve 36,6%) az országosnál (32,8%, 39,2%). A változások iránya is ennek megfelelő: az agráriumban dolgozó magyarok aránya az országosnál kevésbé csökken, ehhez viszonyított többlete a 20 év során 78,4%-ról 85,2%-ra emelkedett. Az iparban dolgozó magyarok arányának különbsége 12,7%-ról 7,7%-ra apadt, a tercier szférában dolgozóké pedig 18,0%-ról 6,6%-ra mérséklődött. Az ágazatok szerinti megoszlás adatainak változása nemcsak az aktív népesség jelentős átstrukturálódásának egyes fázisait mutatja. Megfigyelhető egyfajta bizonytalanság is az egyes ágazatokhoz tartozók valós arányait illetően. Ez az ismeretlenek arányának mintegy húszszorosára történt növekedésből fakad. Az ismeretlenek arányának változása csaknem megegyezik a munkanélküliek arányának alakulásával. (Ezzel a kérdéssel tanulmányunk következő részében foglalkozunk.)

A szlovákiai, rendszerváltás utáni szerkezetváltozásokat két új, a piacgazdasági viszonyokat jellemző mutató segítségével vizsgáljuk.

A munkanélküliek és vállalkozók számának alakulása jelzi az időközben lezajlott intenzív átstrukturálódásokat. Az 1989-es „báronyos forradalom” után másfél évvel a munkanélküliek (munkát keresők) aránya Szlovákiában 4,1%-ot, a magyarok esetében 4,4%-ot tett ki. 10 év alatt a szlovákiai munkanélküliek aránya mintegy ötszörösére (20,4%) emelkedett. A magyar munkanélküliek aránya közel hatszorosára nőtt (25,7%). Ez igen jelentős mértékben, negyedével (26,0%) magasabb az országos értékeknél.

Szlovákia gazdaságilag aktív lakosságából a vállalkozók aránya 1991-ben még igen alacsony volt (1,3%). Arányuk tíz év alatt mintegy hatszorosára, 7,7%-ra emelkedett. A magyar népességén belül a vállalkozók aránya, úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan magasabb. 1991-ben arányuk (1,6%) még 46,2%-kal volt magasabb az országosnál. A későbbiekben növekedésük jelentősen kisebb az országosnál, 2001-ig arányuk 4 és félszeresére (8,4%-ra) emelkedett, relatív többletük 9,1%-ra apadt az országoshoz viszonyítva.

E két kategória több vonatkozásban is összefügg egymással, mivel a gazdaságilag aktív népesség egyes kategóriái – legalábbis a 90-es években viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen áttranszformálható kategóriákat képeztek. Összemosódik a termelőszövetkezetekben dolgozók között az alkalmazotti és a tagsági viszony, nehezen különíthetők el a vállalkozások alkalmazottai a kvázi alkalmazottaktól. Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszervállalkozó, aki munkanélküli feleségét statisztikailag alkalmazza, és a valódi vállalkozást folytató, kis-, de a több száz alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozó is.

3. táblázat. A magyar lakosság néhány szerkezeti mutatójának változásai 1990–2001, %.

Változók	1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok
Gazd. aktivitás	48,5	49,3	51,1	51,5
Munkanélküliek	4,1	4,4	20,4	25,7
Vállalkozók	1,3	1,9	7,7	8,4

2. Regionális szintű változások 1991–2001

A szlovákiai magyar lakosság hátrányos társadalmi szerkezete nem közvetlenül, nem látványosan manifesztálódik. Jelentős mértékben annak (is) a következménye, hogy a magyarok az országosnál zömmel hátrányosabb helyzetű régiókban élnek. De e régiókon belül is megfigyelhetők jelentős – általában kedvezőtlen – eltérések a magyar, illetve az összlakosság társadalmi pozíciói között.

Ennek összefüggéseit vizsgáljuk meg a következőkben. Regionális szintű vizsgálatunkhoz az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás egyes csoportjai, a gazdasági ágazatok szerinti megoszlás, valamint csak a 2001. évre vonatkozólag a lakosság foglalkozási csoportjai szerinti eltéréseket vizsgáljuk meg.

2.1. Először vessük egybe a magyarlakta járások, illetve a nem magyarlakta járások szerkezeti mutatóinak eltéréseit. A magyarlakta járások közé azokat a járásokat soroltuk, ahol a magyarok aránya meghaladja a 2 százalékot. Ebből a szempontból 1991-ben Szlovákia lakosságának 42,0%-a, 2001-ben 39,9%-a élt a magyarlakta járások területén.¹⁰ (F1. táblázat)

A két időpontban a két nagyrégió népességének szerkezeti mutatói jelentősebb mértékben nem különböztek egymástól. Sőt, előzetes várakozásainktól eltérően, bizonyos mutatók szempontjából a magyarlakta „déli” nagyrégió az „északi” nagyrégió összetételénél kedvezőbb adatokat mutat.

Ugyan az országos értékektől a magyarlakta járásokban magasabb az alapiskolai, de a felsőfokú végzettségűek aránya is, hasonló módon magasabb az agráriumban, ám a szociális szférában dolgozóké is. (Lásd 4. táblázat.) De magasabb a munkanélküliek és a vállalkozók aránya is. Ezek az eltérések 2001-ben is megfigyelhetők.

2001-ben is a szerkezeti mutatók többsége a magyarlakta régióban kedvezőbb. Az előzetes várakozásainktól eltérő összetétel okai feltárulnak előttünk, ha tekintetbe vesszük a magyarlakta nagyrégióban mutatkozó regionális különbségeket.

A járásokat magyar lakosságuk aránya szerint kategorizáltuk, és e járáscsoportok szerint vetjük össze szerkezeti mutatóikat.

¹⁰ A csökkenés részben a közigazgatási beosztás 1996. évi átszervezésének köszönhető. A magyarlakta járások területe ezt követően csökkent a korábbi időszakhoz képest, másrészt a magyarlakta járások lakossága az országosnál kisebb mértékben emelkedett.

2.2. A szerkezeti összetételt a továbbiakban a járásokban élő magyarok aránya szerint vizsgáljuk meg. A szlovákiai járásokat öt járáscsoportba soroljuk.¹¹ A két utolsó népszámlálás alkalmával az egyes csoportok többségébe eltérő kiterjedésű területek népessége tartozik, tekintettel a közigazgatási beosztás változására. Ezért a változások részben a területi különbségekből is fakadhatnak.

4. táblázat. A szlovákiai járások lakosságának egyes szerkezeti mutatói Szlovákiában, 1991

Járas- csoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai	
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	munkát keresők	vállalkozók	
Nem magyarlakta járások	38,7	6,6	11,3	37,8	12,7	3,8	0,9	
Magyarlakta járások	27,5	12,1	5,5	18,2	14,4	21,6	8,1	
Ebből:								
2–10%	29,6	15,4	5,8	24,1	18,1	4,5	1,6	
10–30%	47,0	4,1	14,4	35,4	11,3	5,0	0,8	
30–50%	47,0	4,5	20,7	28,2	11,7	4,7	1,3	
50% felett	47,6	4,4	22,7	24,1	12,2	4,3	2,3	
Összesen	38,8	7,9	12,0	33,1	13,6	4,1	1,2	

A magyarlakta járásokon belül igen nagymértékű differenciálódás figyelhető meg. A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével a végzettségi mutatók egyre kedvezőtlenebbek. (Az alapiskolai végzettségük aránya a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járásokban

¹¹ Az első csoportba a nem magyarlakta járások kerülnek, ezekben a járásokban a magyarok aránya nem haladja meg a 2%-ot. A magyarlakta járásokat 4 csoportba soroljuk: 2–10%: szórványjellegű járások, 10–30%: enyhe magyar kisebbségű járások, 30–50%: erős magyar kisebbségű járások, 50% felett: magyar többségű járások.

47% körül mozog, a felsőfokú végzettségűek aránya 4,1%-4,5% között). De e járások lakosságának gazdasági ágazatok szerinti megoszlása sem kedvező. A magyarok arányának emelkedésével látványosan emelkedik az agráriumban, s csökken az iparban dolgozók aránya. A tercier szférában (iskolaügy, kultúra, egészségügy) dolgozók megoszlása alig mutat a járásokban élő magyarok arányával párhuzamba hozható összefüggést.¹²

Az e szektorokban foglalkoztatottak aránya a legkedvezőbb a 2–10%-ban magyarlakta járásokban. (Az egészségügy és az iskolaügy struktúrái területileg jelentős mértékben decentralizáltak). A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével a vállalkozók aránya is növekszik, a munkanélküliek megoszlásában 1991-ben még alig mutatkoznak etnikai szempontból is jellegzetes regionális eltérések. A magyarlakta nagyrégió két egymástól jelentősen különböző járáscsoportból tevődik össze: az ország legkedvezőbb részét alkotó 2–10%-ban magyarlakta járások – ezekben a járásokban a legalacsonyabb az alulképzettek, s a legmagasabb az egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya, de a szerkezeti mutatók is itt a legkedvezőbbek. A másik csoportba a többi magyarlakta járás tartozik, amelyek csaknem valamennyi vizsgált mutató szempontjából kedvezőtlenebb helyzetűek az országotól.¹³

A nem magyarlakta nagyrégió mutatói csak kisebb mértékben térnek el az országos trendektől. Az 1990-es években a járáscsoportok lakosságának szerkezeti összetétele az évtized folyamán végbement jelentős változások következtében jelentősen módosult, de a járáscsoportok közti eltérések lényegében nem csökkentek. (A járáscsoportok fentiekben ismertetett három típusa közti markáns eltérések továbbra is kimutathatók). Ugyanakkor a rendszerváltást követő időszak új társadalmi csoportjai – így a munkát keresők és a vállalkozók – számában bekövetkezett változás jelzi az egyes régiók gazdasági potenciáljának változásait. A munkanélküliek aránya a 10%-nál nagyobb mértékben magyarlakta járásokban sokkal magasabb az országosnál, közülük még a magyar többségű járások (Dunaszerdahelyi és Komáromi járás) helyzete a legkedvezőbb, mivel a közeli főváros, továbbá a szlovákiai-nál kedvezőbb magyarországi munkapiac nyújtott egyfajta alternatívát

¹² A lakosság járások szerinti ágazati megoszlása jelentősen különbözik az egyes járásokban lévő munkahelyek tényleges megoszlásától, mivel a lakosság jelentős része nagyobb távolságokra ingázik.

¹³ Ebbe a csoportba a két legnagyobb szlovákiai város Pozsony és Kassa, továbbá a Nyitrai járás, ill. - 1991-ben – a Pozsony vidéki járás tartozott.

a térség szűkös munkalehetőségeivel szemben. Hasonló módon a vállalkozók aránya is a magyar többségű járásokban a legmagasabb. Jelen-tős részüknek is e kettős orientáció nyújt egyfajta „túlélési lehetőséget” térségük szerény munkaerőpiaci kínálatával szemben.

5. táblázat. A szlovákiai járások lakosságának egyes szerkezeti mutatói Szlovákiában, 2001

Járás- csoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolaig + egészségügy	+ szociális gondoskodás	munkát keresők
Nem magyar-lakta járások	26,7	8,7	5,3	25,4	13,8	19,6	7,5
Magyarlakta járások	27,5	12,1	5,5	18,2	14,4	21,6	8,1
Ebből:							
2–10%	18,2	20,7	1,3	14,7	17,0	13,4	9,4
10–30 %	32,7	6,8	8,2	20,2	12,8	28,5	6,1
30–50%	34,0	6,2	7,9	21,1	12,6	26,5	7,5
50% felett	34,6	6,3	9,6	20,4	12,3	23,7	9,4
Összesen	27,0	10,1	5,4	22,5	14,1	20,4	7,8

3. A magyar lakosság szerkezeti mutatóinak – az összlakossághoz és a szlovák lakossághoz viszonyított – eltérései

Az előző részben megfigyelhettük, hogy az egyes kistérségi szerkezeti összetétele a járások etnikai jellege szerint jelentősen különbözik. A magyarok arányának növekedésével e járások lakosságának szerkezeti összetétele növekvő mértékben tér el, többnyire fokozatosan válik kedvezőtlenebbé az összlakosság mutatóinál.

A továbbiakban a magyarok szerkezeti összetételének eltéréseit a régiók összlakosságával regionális szinten vetjük össze a 2001. évi adatok alapján. Arra keressük a választ, hogy régiónként – pontosabban a járásokban élő magyarok aránya szerint – mennyire térnek el a magyarok és a régiók összlakosságának szerkezeti mutatói. Először tekintjük át a szlovákiai magyarok szerkezeti mutatóit járáscsoportok szerint.

6. táblázat. A szlovákiai magyar lakosság egyes szerkezeti mutatói járáscsoportok szerint Szlovákiában, 2001

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai	
	alapkiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolaiig + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők	
2% alatt	27,5	14,9	5,0	21,2	17,5	9,9	14,9	
2–10%	26,9	13,5	2,7	18,1	17,4	10,0	12,2	
10–30 %	37,8	4,4	11,3	18,8	12,6	6,2	29,9	
30–50%	39,5	4,3	10,3	19,1	12,1	8,4	28,4	
50% felett	35,9	5,3	10,6	20,9	12,0	9,6	23,1	
Összesen	36,8	5,5	10,0	19,6	12,7	8,3	25,7	

Megfigyelhetjük, hogy a magyar lakosság vizsgált szerkezeti mutatóinak járáscsoportok szerinti megoszlása nagyrészt az összlakosság megoszlásához hasonlatos. (Lásd az 5. táblázatot is.) Ugyanakkor lényeges különbségek is mutatkoznak: a leglátványosabb eltérések a nem magyarlakta járásokban figyelhetők meg. A nem magyarlakta és a szórványjellegű járások magyarságának szerkezeti mutatói alig különböznek. (Azaz a magyar lakosság társadalomszerkezeti összetétel szerint alapvetően két nagyobb területre, a 10%-nál kisebb, illetve nagyobb arányban magyarlakta járások kategóriáira osztható.) Hasonló módon a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járások – kivéve a rendszerváltás utáni „új” társadalmi csoportokat – magyarságának szerkezeti mutatói alig különböznek.

A magyarok preferált, magasabb presztízsű pozíciókkal nagyobb arányban a nem magyaroktól és a szórványjellegű járásokban, alacsonyabb, kevésbé preferált pozíciókkal a 10%-nál nagyobb arányban magyaroktól járásokban rendelkeznek. A szerkezeti adatok megoszlását e két járáscsoportban az F3. tábla tartalmazza.

Megfigyelhetjük, hogy a magyar népességben belül a nem magyar és szórványjellegű járásokban jelentősen, közel 30%-kal alacsonyabb a magyar alapiskolai végzettségűek, több mint háromszor kisebb az agráriumban dolgozók, továbbá több mint kétszer alacsonyabb a munkanélküliek aránya, ugyanakkor közel háromszor magasabb a magyar felsőfokú végzettségűek, továbbá közel egyharmaddal magasabb a szociális szférában dolgozók aránya.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben térnek el a magyar nemzetiségű lakosság és a járások lakosságának szerkezeti mutatói.¹⁴ (7. táblázat.) Megfigyelhetjük, hogy a magyar alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya minden járáscsoportban meghaladja az alapiskolások összlakosságán belül arányát. A magyar felsőfokú végzettségűek aránya csupán a nem magyaroktól járásokban magasabb (70,1%-kal), továbbá ezekben a járásokban alacsonyabb az agráriumban dolgozók (4,5%-kal), illetve a munkát keresők aránya (24,3%-kal) is, mint az összlakosságán belül. A járásokban élő magyarok arányának emelkedésével az összlakossághoz viszonyított eltérések fokozatosan csökkennek, mivel a járások népességén belül a magyarok „önrésze” egyre nagyobb.

E növekvő önrészből adódó torzításnak a kiszűrésére egy, a járások magyar lakosságának arányától kevésbé függő alpopuláció mutatóival is egybevetjük a magyar népesség szerkezeti mutatóit. A legmegfelelőbb összehasonlítási alternatívát a szlovák lakosság jelenti, mivel a „többségi nemzet” mutatóival történő összehasonlítás a többségi és a kisebbségi népesség szerkezetében mutatkozó eltéréseken keresztül a köztük lévő társadalmi távolság nagyságát is jelzi.

¹⁴ A 2%-nál alacsonyabb magyar lakosságú járásokban az alapiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 3,2%-kal alacsonyabb mint az összlakosságán belül. Ebben a járáscsoportban a magyarok 27,5%-a, Szlovákia lakosságának 26,7%-a alapiskolai végzettséggel rendelkezik. Az összlakossághoz (100%-hoz) viszonyított arány 103,2%. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a változó országos értékét 0-nak vesszük, így az országostól 3,2%-kal alacsonyabb az alapiskolai végzettségűek aránya a vizsgált régióban.

7. táblázat. A magyar nemzetiségű lakosság és a járások lakosságának szerkezeti mutatók szerinti megoszlásának eltérései járáscsoportok szerint 2001-ben (százalékban)

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők
2% alatt	3,2	70,1	-4,5	-16,7	26,8	31,5	-24,3
2–10%	47,9	-34,7	109,5	22,9	2,4	5,8	-9,4
10–30 %	15,7	-34,6	37,5	-6,5	-1,6	1,3	4,7
30–50%	16,2	-31,2	30,7	-9,5	-3,8	11,2	7,3
50% felett	3,9	-16,3	10,1	2,4	-2,8	2,3	-2,4

8. táblázat. A magyar és a szlovák nemzetiségű lakosság szerkezeti mutatók szerinti eltérései járáscsoportok szerint 2001-ben (százalékban)

Járáscsoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás csoportjai
	alapiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők
2% alatt	5,9	72,1	-4,7	-17,8	27,2	30,9	-21,3
2–10%	52,9	-34,9	117,6	23,1	2,6	6,8	-8,3
10–30 %	28,7	-42,1	54,1	-10,5	-4,7	-0,8	14,9
30–50%	35,6	-43,4	60,6	-16,0	-7,7	17,7	19,8
50% felett	28,9	-47,9	62,7	9,7	-14,0	10,3	-1,9

A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság szerkezeti mutatói eltéréseinek nagysága a 10%-nál nagyobb arányban magyarlakta járáscsoportokban alig különbözik.

A járásokban élő magyarok arányának növekedése a szlovák és a magyar lakosság szerkezeti mutatói közti eltérés nagyságát alig befolyásolja. Jelentősebb eltérés a tercier szférában dolgozók, illetve a munkanélküliek arányának alakulásában mutatkozik. A rendszerváltást követően kialakult másik társadalmi csoport, a vállalkozók arányának nagyobb szórása az egyéni kezdeményezés eltérő intenzitását jelezheti az eltérő regionális szinteken.

Összességben megfigyelhetjük, hogy a magyar nemzetiségűek országos szinten torz struktúrája regionális szinten is leképeződik. Csúpan az eltérések kevésbé markánsak, mint makroszinten.

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyarság társadalmának szerkezetváltozásait vizsgáltuk az 1991–2001 közötti időszakban. Kimutattuk, hogy a már korábbiakból ismert kedvezőtlen etnodemográfiai és településszerkezeti sajátosságok mellett a kevésbé vagy alig feltárt társadalmi szerkezeti mutatók szempontjából is kedvezőtlen trendek figyelhetők meg. Makroszinten a kedvezőtlen szerkezeti különbségek hosszútávra vezethetők vissza, ugyanakkor a különbségek csökkentésének, a felzárkózásnak az esélyei igen csak bizonytalanok. A felsőfokú végzettségű magyarok relatív aránya ugyan javulást mutat, de a lemaradás meghatározó tényezője, az alapiskolai végzettségű magyarok országoshoz viszonyított aránya is tovább növekszik, ami az egyenlőtlenségek újratermelődésének meghatározó összetevője. Azt is megfigyeltük továbbá, hogy az egyes mutatók hierarchikus, vertikális mintázatai hasonlatosak: A magyarok közül magasabb azoknak az aránya, akik az egyes szerkezeti mutatók belső hierarchiájában alul, vagyis a kedvezőtlenebb pozícióban találhatók, s kisebb az előnyös pozíciókat betöltők relatív aránya.

Ez az eloszlás-mintázat megfigyelhető az általunk vizsgált „szerkezetváltozók” nagy részénél, a puhább és keményebb társadalmi szerkezeti változóknál, de jobbra regionális vonatkozásban is érvényes. A magyarok nagyobb arányban élnek a hátrányosabb helyzetű régiókban.

Regionális szintű szerkezetvizsgálatunk a magyarlakta kistérségek lakosságának torz szerkezeti sajátosságait két aspektusban is „láthatóvá” tette.

- A magyarok országos szinten mutatkozó hátrányos szerkezeti összetétele a magyarlakta járások lakosságának többségére is jellemző, szerkezetük jelentős mértékben torzabb, kedvezőtlenebb az országosnál. A magyar nemzetiségűek szerkezeti mutatói legkedvezőbbek a szórványjellegű, illetve a nem magyarlakta járásokban. Ezekben járásokban a magyarok jelentős része migráns, a kedvezőbb munkahely alternatívája, illetve családi okokból költöztek ezekbe a régiókba.
- A magyarlakta járásokban élő magyarok szerkezeti mutatói jelentős mértékben kedvezőtlenebbek e járások összlakosságának, s még intenzívebben többségi szlovák lakosságának mutatóinál. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság társadalmi távolsága – a vizsgált mutatók alapján – a magyarlakta járásokon belül a magyarok arányának függvényében alig változik. Pozsonyban és Kassán a magyar és szlovák lakosság szerkezetmutatói jelentősebb mértékben eltérők, inkonzisztensek.

Összegezve, a magyarok torz társadalomszerkezeti összetétele meghatározó mértékben a többségi társadalom nemzetiség-, illetve gazdaságpolitikájára vezethető vissza az elmúlt évtizedekben, ezek hosszútávra behatárolták a magyar lakosság társadalmi mobilitásának lehetőségeit is. A szerkezeti összetétel szempontjából a magyar lakosság területileg egyre inkább kettévál: a centrumokban, főleg a két nagyvárosban és környékén élő magyarok e kistérségek dinamikus mobilitási vonzásában élve közelítenek e régiók lakosságának szerkezeti összetételéhez. A magyar nemzetiségűek döntő többsége centrumoktól távoli perifériákon él, szerkezeti összetételüket e kistérségek mobilitási kényszerpályái, többek között az igen magas lokális munkanélküliség határolik be. (E térségben helyel-közzel megjelenő „multik” sem jelentenek valódi mobilitási alternatívát, csupán egyfajta túlélési lehetőséget, mivel tömegesen nem a magasban kvalifikált munkaerőt igénylik.) Napjainkig gazdasági szempontból egyfajta alternatívát az országon belüli távolabbi centrumok, illetve a külföldi munkavállalás jelentett.¹⁵ Mindez a meglévő rokon-baráti kapcsolatok lazulásának, a korábbi közösségi kapcsolatok

¹⁵ A pénzügyi-gazdasági válság kirobbanásáig.

gyengülésének, a nemzetiségváltásnak, a demográfiai viselkedés változásának (későbbi életkorba elhalasztott családalapítás, alacsony vállalt gyerekszám) az esélyét is növelik. A „kibocsájtó régiók” községeit az előregedés, népességsökkenés, a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, főleg romák beköltözése, más régiókból történő beköltöztetése jellemzi, mely az etnikai összetétel jelentős arányú megváltozását is eredményezheti.

FORRÁSOK

Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy. ŠÚSR 2002 Bratislava.

Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. ŠÚSR 2003 Bratislava.

Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). ŠÚSR 1993 Bratislava.

Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha, 1991.

Sčítanie ľudu domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská Republika. FŠÚ Praha, 1992.

Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ, 1992.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.

IRODALOM

- ANDORKA – HRADIL 1996: Társadalmi rétegződés. Budapest.
- CSEPELI GYÖRGY – ÖRKÉNY ANTAL – SZÉKELYI MÁRIA 2002: Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. Budapest.
- GAJDOŠ PETER – PAŠIAK JÁN 1995: Vývoj sociálno-ekologickej situácie slovenskej spoločnosti. Bratislava.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 1994: Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2006: Népszámlálás 2001 – A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években. Pozsony.
- GYURGYÍK LÁSZLÓ 2004: *A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között. Korall 18. sz.* 2004. december 155–176.
- HORVÁTH GYULA (szerk) 2004: Dél-Szlovákia. Budapest–Pécs.
- KOLOSI TAMÁS 2000: Terhes babapiskóta. Budapest.
- KRIVÝ VLADIMÍR – FEGLEROVÁ VIERA – BALKO DANIEL 1996: Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. Bratislava.
- MACHONIN PAVEL 1969: Československá spoločnosť. Bratislava.
- PAŠIAK JÁN 1980: Človek a jeho sídla. Bratislava.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság aránya Szlovákiában a járásokban élő magyarok aránya szerint 1991, 2001, %.

<i>Magyarok aránya a járásokban</i>	<i>1991</i>			<i>2001</i>		
	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Magyarok</i>	<i>Szlovákok</i>	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Magyarok</i>	<i>Szlovákok</i>
2% alatt	58,0	1,0	64,9	60,1	1,1	66,8
2–10%	19,6	9,9	20,8	15,4	7,0	16,3
10–30%	5,3	10,9	4,6	12,1	27,5	10,3
30–50%	12,9	47,6	8,8	8,2	32,0	5,7
50% felett	4,1	30,7	0,9	4,1	32,4	1,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	5 274 335	567 296	4 519 328	5 379 455	520 528	4 614 854

F2. táblázat. A magyar lakosság foglalkozási csoportok szerinti megoszlása Szlovákiában, 2001, %.

<i>Foglalkozási csoportok</i>	<i>Szlovákia összesen</i>	<i>Ebből magyar</i>
Vezető és irányító alkalmazottak	4,7	3,9
Értelmiségiek	9,1	6,9
Középszintű szellemi munkát végző alkalmazottak	15,0	11,2
Rutinjellegű irodai munkát végzők	5,6	4,9
Szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók (elárúsítók, kiszolgálók)	9,4	10,0
Agráriumban dolgozó szakmunkások	1,3	1,7
Ipari szakmunkások	16,4	16,8
Gépi berendezések kiszolgálói	8,9	10,3
Segédmunkások	9,4	14,3
Besorolás nélküli személyek	0,4	0,2
Ismeretlenek	19,8	19,8
Gazdaságilag aktívak összesen	100,0	100,0

F3. táblázat. A szlovákiai magyar lakosság egyes szerkezeti mutatói járáscsoportok szerint Szlovákiában, 2001

Járás- csoportok	Iskolai végzettség			Gazdasági ágazat			Gazdasági aktivitás	
	alapkiskolai	egyetemi	mezőgazdaság	ipar	iskolai + egészségügy + szociális gondoskodás	vállalkozók	munkát keresők	
10% alatt	27,0	13,7	3,0	18,5	17,5	10,0	12,6	
10 % felett	37,7	4,7	10,7	19,7	12,2	8,2	26,9	
Összesen	36,8	5,5	10,0	19,6	12,7	8,3	25,7	